

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ο ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Οί Κυνικοί, υπό τήν επίδρασιν ἴσως σοφιστῶν, ὡς ὁ εἰς τὸν Πλατωνικὸν Γοργίαν παρεμβαίνων καὶ ἄλλως ἄγνωστος Καλλικλῆς¹ ἢ ὁ Ἴππίας,² παρεδέχθησαν τήν ἀντίθεσιν νόμου καὶ φύσεως.³ Τήν ἀντίθεσιν αὐτὴν ὑπαινίσσεται ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Διογένη «παραχάραξις τοῦ νομίσματος».⁴ Τὸ ἐν λόγῳ «νόμισμα» εἶναι προφανῶς αἱ «ἀνθρώπινα δόξαι»⁵ καὶ ἡ «συνήθεια».⁶ Ἡ «παραχάραξις» του σημαίνει τὴν ἄρνησιν τῶν καθιερωμένων βιοτικῶν κανόνων ἢ συνηθειῶν ἐν ὄνοματι τοῦ «ὀρθοῦ λόγου»⁷ καὶ τῆς «ἀληθείας».⁸

Ἡ ἀληθὴς σημασία τῆς «παραχάραξεως τοῦ νομίσματος» εἶναι ἀλληγορική, ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ Ἰουλιανός.⁹ Τὴν ἀλληγορικὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν ὑπαινίσσεται ἤδη ὁ Διογένης Λαέρτιος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἑποίου ὁ Διογένης ὁ Κυνικός «ταῦτα... ποιῶν ἐφαίνετο, ὄντως νόμισμα παραχάραττων, μηδὲν οὕτω τοῖς κατὰ νόμον ὡς τοῖς κατὰ φύσιν εἰδούς...».¹⁰ Τὸ βιογραφικὸν πλάσμα τοῦ δοξογράφου¹¹ ἀποβλέπει προφανῶς εἰς τὴν αἰτιολόγησιν τῶν περιπλανήσεων καὶ ἐξοριῶν τοῦ Διογένους τοῦ Κυνικοῦ ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔξαρσιν τοῦ κατὰ φύσιν βίου.

Ὡς θὰ δειχθῇ ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἔννοια τῆς φύσεως εἰς τοὺς Κυνικούς ἔχει πρωτίστως χαρακτῆρα δυναμικὸν καὶ λειτουργικόν. Ἡ φύσις δὲν εἶναι οὐσία ἀλλὰ «δύναμις τοῦ ποιεῖν»¹² μίαν ἀντικειμενικὴν ὀρθολογικὴν τάξιν, τὴν ὅποιαν προϋποθέτει ὡς ἀξίωμα ἡ βιοθεωρία τῶν Κυνικῶν. Ὅτι ἡ φύσις ἐμφανίζεται πρωτίστως ὡς δύναμις προκύπτει ἀπὸ τὴν ρῆσιν τὴν ὅποιαν ἡ παράδοσις ἀποδίδει εἰς τὸν Διογένη ὅτι «ἡ φύσις τῷ ἔργῳ... ὁμοίως τιμωρεῖται» ὅσους δὲν ζοῦν συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις της.¹³ Ὅτι ἡ φύσις ἔχει ἀξιολογικὸν χαρακτῆρα φαίνεται ἀπὸ τὴν Κυνικὴν ἀντίληψιν περὶ «νόμου φύσεως»,¹⁴ ἐν πολλοῖς ταυτοσήμου πρὸς τὸν «νόμον τῆς ἀρετῆς», ὁ ὅποιος ἀντίκειται πρὸς τοὺς «κειμένους νόμους».¹⁵

Ὁ νόμος τῆς φύσεως προϋποθέτει ἴσως ἐνιαίαν ἔλλογον βούλησιν, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸν μονοθεϊσμόν, τὸν ὁποῖον ἐδέχετο, κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ὁ Ἀντισθένης εἰς τὸν Φυσικόν του.¹⁶ Καὶ ἂν ἀκόμη ὁ Ἀντισθένης δὲν δέχεται τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν τῆς «θείας προνοίας», τὴν δέχεται πιθανῶς ὡς αἴτημα δικαιολογοῦν τὴν ἀποψιν τῶν Κυνικῶν ὅτι τὸ πραγματικὸν εἶναι ἔλλογον.¹⁷ Τὴν πρότασιν αὐτὴν οἱ Κυνικοὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦν διὰ νὰ μὴ προσαφθῇ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τοῦ νόμου τῆς φύσεως ἢ τῆς ἀρετῆς ἢ ἀντίρρησις ὅτι πρόκειται περὶ αὐθαιρέτου, ὑποκειμενικοῦ πλάσματος, ὅπως ἀσχετοῦ πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Ὅτι ὁ νόμος τῆς φύσεως, ἢ ἀκόμη καὶ ἡ φύσις ἐν γένει, εἶναι ἔλλογος, προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸν τῆς ἀντιθέσεως τοῦ νόμου τῶν πολλῶν καὶ τοῦ νόμου τῆς φύσεως πρὸς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ «πάθους» καὶ τοῦ «λόγου», καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ «τύχη» καὶ ὁ νόμος τῆς φύσεως εἶναι ἔγνωιαι ἀντιφατικά.¹⁸

Ὁ νόμος τῆς φύσεως, ὡς ἔλλογος, εἶναι ἀντικείμενον ἐπιστήμης μόνον καὶ ὄχι «δόξης», ἢ ὁποῖα εἶναι φύσεως «ἀλλοτρία»¹⁹ ὅπως ὅλα ἐν γένει τὰ «ἀνθρώπινα νομίσματα»²⁰ καὶ τὰ «κέρματα», τὰ ὁποῖα τὰ συμβολίζουν.²¹ Ἡ «δόξα» ἔχει προφανῶς ὡς ἀντικείμενον τὸ τυχαῖον, δηλαδὴ τὸ ἄλογον, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ νόμος τῆς φύσεως εἶναι ἔλλογος καὶ νοητός, τὰ αἰτήματά του συμπίπτουν πρὸς ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἢ δεκτικὴ ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πράξιν ἀλήθεια, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῶν Κυνικῶν ὅτι ἡ γνῶσις του εἶναι ἀπολύτως «βεβαία».²² Ἡ «βεβαιότης» αὐτὴ τοῦ νόμου τῆς φύσεως ἐπιτρέπει τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς ἀληθοῦς.

Ἡ συσχέτισις αὐτὴ τῆς φύσεως πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκφράζεται καὶ διὰ τῆς γλώσσης. Οἱ Κυνικοὶ διακρίνουν δύο κατηγορίας σημασιῶν εἰς τὰ ὀνόματα. Ἀφ' ἐνὸς ὑπάρχουν τὰ ὀνόματα τὰ «δόξης ἠρτημένα», ὡς εἶναι τὰ «τῶν οἰκοτριβῶν, ἀργυρωνήτων...», τὰ ὁποῖα εἶναι «φύσεως ἀλλότρια»,²³ «προκοσμήματα κακίας»²⁴ καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς «ψόφος μαινομένων ἀνθρώπων».²⁵ Ἡ γλῶσσα, ἢ ἀποτελοῦσα «δήλωμα»²⁶ τῶν «δοξῶν» τῶν πολλῶν, συγχρόνως ἐκφράζει, ἐμπεδώνει καὶ ἐξωραΐζει τὰ συνοψιζόμενα εἰς τὸν «τύφον» πάθη των, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν λειτουργίαν τῆς ὡς «προκοσμήματος κακίας».²⁷ Προφανῶς, ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἔχει «ιδεολογικόν» χαρακτήρα, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τὴν ἀκριτον παραδοχὴν καὶ μέσφ αὐτῆς

τήν σταθεροποίησιν τῶν κρατουσῶν κοινωνικῶν προλήψεων. Τῆς γλώσσης ὁμοῦς αὐτῆς κάμνει χρῆσιν ὁ «σπουδαῖος», ὅταν ἀπευθύνεται εἰς τοὺς πολλούς.²⁸ Κατὰ τοῦτο μιμεῖται τοὺς μεγάλους ποιητὰς τοῦ παρελθόντος καὶ μάλιστα τὸν Ὅμηρον, ὁ ὁποῖος, ὡς λέγει ὁ Ἀντισθένης, ἐξεφράσθη ἄλλοτε μὲν συμφώνως πρὸς τὴν «δόξαν» καὶ ἄλλοτε συμφώνως πρὸς τὴν «ἀλήθειαν».²⁹

Τὰ ὀνόματα τὰ ὅποια ἐκφράζουν τὰς γνώμας τῶν πολλῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφράσουν καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ νόμου τῆς φύσεως, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ «σπουδαῖος». Οὕτω ἡ λέξις «εὐγενής», ἡ ὁποία, ὡς σημαντικὴ τῶν γνώμῶν τῶν πολλῶν, εἶναι «προκόσμημα κακίας», εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὴν σύμφωνον πρὸς τὸν νόμον τῆς φύσεως ἀλήθειαν, ἐὰν «εὐγενεστάτους» ὀνομάσωμεν τοὺς «καταφρονοῦντας δόξης»³⁰ ἢ τοὺς «ἐναρέτους».³¹ Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ὀνόματα «ἐλευθερία» ἢ «δουλεία», τὰ ὅποια ἄλλοτε ἐκφράζουν τὴν σύμφωνον πρὸς τὸν νόμον τῆς φύσεως ἀρετὴν καὶ ἄλλοτε τὴν ἐνσαρκουμένην εἰς τὰς «δόξας τῶν πολλῶν» κακίαν.³²

Συνεπῶς ἡ ἀντίθεσις «ὀνόματος» καὶ «ἔργου», τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξαν οἱ Σοφισταὶ καὶ ὑπαινίσσονται ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Θουκυδίδης,³³ δὲν ἔχει κατ' ἀρχὴν θέσιν εἰς τὴν σκέψιν τῶν Κυνικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπανέρχονται κατὰ τινα τρόπον εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν παράδοσιν, καὶ μάλιστα τὴν Ὀμηρικὴν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ «μῦθος» καὶ τὸ «ἔργον» ὁλοκληροῦνται ἀμοιβαίως.³⁴ Οὕτω, ὁ Διογένης διὰ τοῦ «λόγου» τοῦ πράττει· ὅτι καὶ ἡ φύσις διὰ τῶν ἔργων τῆς.³⁵ Μόνον τῶν πολλῶν οἱ λόγοι εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιφάσκουν πρὸς τὰ ἔργα των,³⁶ ἴσως διότι οἱ πολλοί, λόγῳ τοῦ ὅτι στεροῦνται «ἀνδρείας» καὶ «παρρησίας», εἶναι, κατὰ τὴν Σωκρατικὴν ἔκφρασιν, «ἥττονες ἑαυτῶν»³⁷ καὶ ἄλλα μὲν ὀνομάζουσι «καλά», ἄλλα δὲ πράττουσι.

Ὁ ἔλλογος χαρακτήρ τοῦ νόμου τῆς φύσεως συνεπάγεται τὴν ἀποψιν ὅτι εἶναι προσιτὸς μόνον εἰς τὸν «σπουδαῖον». Τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ «νόμοι» ὑπάρχοντες θεσμοί, λ. χ. οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν θρησκείαν, χαρακτηρίζονται ὡς populares ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος μνημονεύοντος τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀντισθένου.³⁸

Ὁ Ἀντισθένης θέλει ἀναμφιδόλως νὰ εἴπῃ ὅτι κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὸ «νόμον» ὑπάρχον, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὰς «δόξας» τῶν πολλῶν, ὁ νόμος τῆς φύσεως ἐκφράζει τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὀρθοῦ βίου, τὴν ὁποίαν κατέχει ὁ «σπουδαῖος».³⁹ Τὴν ἐπιστήμην αὐτὴν δύναται ὁ «σπου-

δαίος» νὰ ἀποκτήσῃ διότι, χάρις εἰς τὴν αὐτοκυριαρχίαν του,⁴⁰ ἔχει τὴν «ἀναίδειαν» καὶ «παρρησίαν»,⁴¹ ποῦ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ περιφρονήσῃ τὰς «δόξας» καὶ τὰ «νομίσματα» τῶν πολλῶν. Τότε δύναται νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον⁴² καὶ νὰ συλλάβῃ τὴν συνυφασμένην πρὸς τὸν νόμον τῆς φύσεως ἀλήθειαν «σὺν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ».⁴³

Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ «φύσις» τῶν Κυνικῶν ἔχει καθαρῶς ἀρνητικὸν νόημα, ὅτι δηλαδὴ «φύσις» εἶναι μόνον ὅ,τι ἀντιτίθεται πρὸς τὰς «δόξας» καὶ τὰ «νομίσματα» τῶν πολλῶν, ὅπως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ H. C. Baldry.⁴⁴ Ὅτι δὲν ἔχει μόνον ἀρνητικὸν χαρακτῆρα ὁ νόμος τῆς φύσεως εἶναι φανερόν ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τῶν Κυνικῶν εἰς τὰ «ἀλλότρια ἔθνη»,⁴⁵ τὴν σωματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου⁴⁶ καὶ τὸν βίον τῶν «θηρίων»,⁴⁷ προκειμένου νὰ διατυπωθοῦν αἱ ἀπαιτήσεις του. Κάλως κατενόησεν τὴν σκέψιν τῶν Κυνικῶν ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Διογένοϋς, κατὰ τὸν ὁποῖον «τὴν φύσιν... ἐκδαλλομένην ὑπὸ τῆς δόξης ἐκ τοῦ βίου ἐπὶ σωτηρίᾳ ἀνθρώπων κατάγομεν ἡμεῖς».⁴⁸ Ἡ ἀποψις αὐτῆ τῶν Κυνικῶν προδιαγράφει τὴν ἀποψιν τοῦ Rousseau κατὰ τὸν ὁποῖον «la passion qui croit raisonner et l' entendement en délire» ἐπιτρέπουν νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἰσότητα εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνισότητα.⁴⁹ Ἡ φύσις λοιπὸν ἐμφανίζεται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν πραγματικόν, αἱ δὲ «δόξαι» καὶ τὰ «νομίσματα» ἀποτελοῦν κατὰ τὴν Πλατωνικὴν ἔκφρασιν τὰ «ὄστρεα», τὰ «φυκία» καὶ τὰς «πέτρας», τὰ ὁποῖα τὴν παραμορφώνουν.⁵⁰

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὡς παρρησία καὶ ἀναίδεια ἐκδηλουμένη δύναμις τῆς βουλήσεως εἶναι προϋπόθεσις τῆς λειτουργίας τοῦ λόγου εἰς τὸν Κυνικὸν «σπουδαῖον» καὶ ὅτι ἄνευ αὐτῆς ἡ σοφία πιθανώτατα μεταβάλλεται εἰς ἄνευ σαφοῦς ἠθικοῦ προσανατολισμοῦ δεξιότητα,⁵¹ ἐπιτρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ νόμος τῆς φύσεως ἔχει κυρίως πρακτικὴν λειτουργίαν, ἔχει μόνον ἀνθρωπολογικὴν ἀλλὰ καὶ κανονιστικὴν.⁵² Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς γνωστῆς ἐμφάσεως ὅλων τῶν Κυνικῶν ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ὀρθοῦ βίου⁵³ καὶ ἐπὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ «ἔργου» ἔναντι τῆς ἀπλῆς θεωρητικῆς ἀναπτύξεως,⁵⁴ ἰδιαιτέρως ὁμῶς ἀπὸ τὴν ἔξαρσιν τῆς δικαιοσύνης, ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ὑπὸ τοῦ Ἀντισθένοϋ.⁵⁵

Τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν δὲν διαψεύδει τὸ ὅτι, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὁ ὀρθὸς λόγος ὁδηγεῖ καὶ εἰς θεωρητικὰς ἀπόψεις, λ. χ. εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς Ἀναξαγορείου ἀρχῆς «πάντ' ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων εἶναι» ὑπὸ τοῦ Διογένοϋς.⁵⁶ Ὁ Διογένης ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτὴν μόνον

και μόνον δια να δικαιολογήση την ανθρωποφαγίαν ως σύμφωνον προς την φύσιν των πραγμάτων. Κατά πόσον δέχεται τας όμοιομερείας του Ἀναξαγόρου, δηλαδή οδηγείται εις θεωρητικὴν φυσιολογίαν, είναι έντελως άβέβαιον.⁵⁷

Θεωρητικὴν λειτουργίαν τοῦ νόμου τῆς φύσεως υποδηλοῖ επίσης, ἐκ πρώτης ὄψεως τουλάχιστον, ἡ συσχέτισίς του προς τὴν ἀλήθειαν.⁵⁸ Ὡς ἐλέχθη ὁμως εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀπρόσιτος εἰς τὴν θεωρίαν, διότι κατὰ τοὺς Κυνικούς, ὅπως και κατὰ τὸν Πρωταγόραν, δέν εἶναι δυνατὴ ἡ διάκρισις μεταξύ ἀληθοῦς και ψευδοῦς θεωρητικῆς κρίσεως.⁵⁹ Εὐλόγως λοιπὸν ἀποδίδεται εἰς τὸν Μόνιμον ὑπὸ τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ ἡ ἄρνησις τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, ὑπὸ τὴν θεωρητικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου.⁶⁰ Ἐν τούτοις ὁ ἴδιος ἐ Μόνιμος ἀναφέρεται ὡς «ἐμβριθέστατος... ὥστε δόξης μὲν καταφρονεῖν, πρὸς δ' ἀλήθειαν παρορμαῖν».⁶¹ Ἐξ ἄλλου οἱ Κυνικοὶ ἀντιδιαστέλλουσι «τὰ κατ' ἀλήθειαν» πρὸς τὰ «δοκοῦντα ἀγαθὰ», θεωροῦν δὲ ὅτι ἡ «ἀλήθεια» ὁμοῦ μετὰ τῆς φύσεως ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὀρθότητα τῆς βιοθεωρίας των⁶² και ὅτι κατακτᾶται διὰ τῆς δυνάμεως τῆς βουλήσεως,⁶³ ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Προφανῶς λοιπὸν οἱ Κυνικοὶ θεωροῦν ὅτι «ἀληθής» εἶναι ὁ κανὼν ἢ τρόπος τοῦ θίου, ὁ ὁποῖος συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου τῆς φύσεως.

Ὁ πρακτικὸς χαρακτήρ τοῦ «ἀληθοῦς» δέν πρέπει νὰ μᾶς ξενίσῃ. Ἦδη ὁ Πρωταγόρας εἶχεν ἀρνηθῆ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ διάκρισις μεταξύ ἀληθοῦς και ψευδοῦς κρίσεως, ἐάν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀληθές εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ ὄν.⁶⁴ Ἐάν ὁμως ὀνομάσωμεν «ἀληθές» ὅ,τι τὸ ἄτομον ἢ ἡ πόλις, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας τοῦ σοφοῦ ἢ τοῦ ἀγαθοῦ ρήτορος, «δοξάζει» ὡς ὠφέλιμον, τότε νόμιμον εἶναι νὰ γίνῃ λόγος περὶ «ἀληθοῦς» κρίσεως, ἡ ὁποία θεβαίως ἔχει ἀποκλειστικῶς πρακτικὴν λειτουργίαν.⁶⁵

Οἱ Κυνικοὶ ὑπεστήριξαν ὅτι ἀληθές εἶναι ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου τῆς φύσεως, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Πρωταγόρας εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι ἀληθές εἶναι ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὠφέλιμον διὰ τὸ ἄτομον ἢ τὴν πόλιν, ὡς συλλαμβάνει τοῦτο ὁ «σοφός» ἢ ὁ «ἀγαθός» ρήτωρ ἀντιστοιχῶς. Βεβαίως, πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ οὕτω νοουμένη ἀληθῆς κρίσις εἶναι δηλωτικὴ ἐπιστήμης κατὰ τοὺς Κυνικούς, ἐνῶ ἐκφράζει πρόσκαιρον «δόξαν» κατὰ τὸν Πρωταγόραν.

Ὅτι ἰσχύει διὰ τὴν «ἀλήθειαν», ἰσχύει καὶ διὰ τὸν νόμον τῆς φύσεως τῶν Κυνικῶν, ἐφ' ὅσον ἡ πρώτη εἶναι συνάρτησις τοῦ δευτέρου. Ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ νόμου τῆς φύσεως εἶναι πρακτική, φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, ὡς «νόμος τῆς ἀρετῆς», ὁ νόμος τῆς φύσεως διέπει τὸ «πολιτεύεσθαι», δηλαδή τὰς πράξεις τοῦ «σπουδαίου», (ἐφ' ὅσον ὁ Ἀντισθένης ἀναφέρεται εἰς τὸν ἑαυτόν του), ὡς κοινωνικοῦ ὄντος.⁶⁶ «Ἀγαθόν» εἶναι ὅ,τι, ἀναφερόμενοι εἰς τὸν νόμον τῆς φύσεως, χαρακτηρίζομεν ὡς «ἀληθές», δηλ. σύμφωνον πρὸς αὐτόν, λ. χ. τὴν «ἀδοξίαν», τὸν «πόνον»,⁶⁷ ἢ καὶ τὸ «δημοσίᾳ ἀφροδισιάζεσθαι»,⁶⁸ «κακόν» δὲ ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου τῆς φύσεως, ὡς ὁ φόβος τοῦ θανάτου⁶⁹ ἢ αἱ «λαβαὶ δουλείας».⁷⁰

Ἀναφερόμενοι εἰς τὸ οὕτω νοούμενον ἀγαθόν, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸ «φύσει καλόν»,⁷¹ δηλαδή νὰ ὀρίσωμεν, διὰ τῆς ἐμμέσου ἀναφορᾶς εἰς τὸν νόμον τῆς φύσεως, κριτήριον ἐπιτρέπον τὴν ἠθικὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν μιᾶς πράξεως, διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ὡς «καλῆς» ἢ «αἰσχροῦς» ἀντιστοίχως. Συνεπῶς ἡ φύσις, καὶ ὄχι τὰ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐπαινούμενα ἢ ψεγόμενα, ἐπιτρέπει τὸν ἐκάστοτε χαρακτηρισμὸν μιᾶς πράξεως ὡς «καλῆς» ἢ «αἰσχροῦς».⁷²

Αἱ πρακτικαὶ αὐταὶ λειτουργίαι τοῦ νόμου τῆς φύσεως ὀδηγοῦν εἰς ὀρισμένας συνεπειάς, ὡς πρὸς τὸ ποῖος εἶναι φύσει δοῦλος κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὸν φύσει ἐλεύθερον, ἐπίσης εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος κατὰ πόσον ὁ «νόμιμος» ὑφιστάμενος θεσμὸς τῆς δουλείας ἐντὸς τῆς Ἑλληνικῆς οἰκίας⁷³ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἄστεως⁷⁴ εἶναι κατὰ φύσιν ἢ ὄχι. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ δεύτερον ἐρώτημα προϋποθέτει τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρῶτον.

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, αἱ λέξεις «δοῦλος», «ἀνδράποδον», «ἀργυρώγητος» κλπ. ἐκφράζουν κατ' ἀρχὴν τὰς «δόξας» τῶν πολλῶν. Εἶναι ὁμῶς δυνατὸν νὰ ἐκφράσουν καὶ τὴν σύμφωνον πρὸς τὸν νόμον τῆς φύσεως ἄποψιν ὅτι «δοῦλοι» ἢ «ἀνδράποδα» εἶναι οἱ ἐξαρτῶντες τὰς σκέψεις των καὶ τὴν συμπεριφορὰν των ἀπὸ τοὺς ἐπαίνους τῶν πολλῶν,⁷⁵ ὡς οἱ ρήτορες,⁷⁶ οἱ «θεραπεύοντες» τοὺς τυράννους, ὡς ὁ Πλάτων,⁷⁷ οἱ ὑποτάξαντες τὸ πνεῦμα των εἰς τὰς ἐπικρατούσας δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις,⁷⁸ οἱ «φαῦλοι», οἱ ὅποιοι «δουλεύουν» εἰς τὰς ἐπιθυμίας των.⁷⁹ Γενικῶς, φύσει δοῦλοι εἶναι ὅσοι, λόγῳ ἐλλείψεως ἀνδρείας καὶ παρρησίας,⁸⁰ δὲν ὑπακούουν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ἢ κυριαρχία τοῦ ὁποίου εἶναι προϋπόθεσις ἐλευθερίας, διότι ταυτίζεται μὲ τὸ ἀλη-

θές «ἐγώ», ἀλλὰ δεσμεύονται ἀπὸ ἐξωτερικούς ἢ ἐσωτερικούς καταναγκασμούς,⁸¹ τοὺς ὁποίους ὁ Ἐπίκτητος, ἀπηχῶν τὰς ἀπόψεις τῶν Κυνικῶν, χαρακτηρίζει ὡς «λαβὰς δουλείας».⁸²

Ὅλοι αὐτοὶ ἔχουν ἀνάγκη «δεσποτῶν»⁸³ καὶ κατὰ συνέπειαν «νόμῳ φύσεως (ὁ σπουδαῖος ἔχει) ὑπηκόους ἅπαντας ἄφρονας».⁸⁴ Ὁ «σπουδαῖος», ἐφ' ὅσον ἔχει ἢ ψυχὴν τοῦ «ἐλεύθερον καὶ εὐγενές καὶ φύσει βασιλικόν»,⁸⁵ ἄρχει τῶν πολλῶν «φύσει», ὅπως ὁ «ἐπιστάτης» ἢ οἱ «ἀγγέλρχαι» ἄρχουν τῶν «θρεμμάτων» των.⁸⁶ Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι «φύσει» καὶ ὁ «σπουδαῖος» δικαιούται νὰ τὴν ἀσκῆσθαι διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἔστω καὶ ἂν «νόμῳ» εἶναι δοῦλος.⁸⁷ Τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἀντλεῖ ὁ «σπουδαῖος» ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δύναται νὰ καθάρῃ τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τὰ πάθη των καὶ τὰς ψευδεῖς «δόξας», αἱ ὁποῖαι τὰ ἐκφράζουν, ὅπως ἀκριβῶς ὁ ἰατρὸς ἄρχει «φύσει» τῶν ἀσθενῶν, ἔστω καὶ ἂν εἶναι «δοῦλος», διότι γνωρίζει πῶς νὰ τοὺς θεραπεύσῃ.

Ἡ περὶ ἀρχῆς αὐτὴ ἀντίληψις εἶναι σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν «γνώμην» καὶ τὴν «ἰσχύνην»,⁸⁸ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν θεβαίως ὅτι ἡ «ἄσκησις» καὶ ἡ «παιδεία», ὡς νοεῖται αὕτη ὑπὸ τῶν Κυνικῶν, δύνανται νὰ τὰς περιορίσουν.⁸⁹

Ἡ Κυνικὴ θεωρία περὶ φύσει δεσπότου ἢ βασιλέως καὶ φύσει δούλου ἢ ὑπηκόου⁹⁰ παρουσιάζει ἐπιφανειακὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν περὶ φύσει δούλου ἀποψιν τοῦ Ἀριστοτέλους.⁹¹ Ἡ ἀναλογία ὁμως αὕτη δὲν ἔχει οὐσιαστικὴν σημασίαν, διότι ἡ ἀρχὴ τοῦ Κυνικοῦ «σπουδαίου» ἐπὶ τοῦ «ὑπηκόου» τοῦ ἀσχεῖται πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ τελευταίου, ὅπως ὁ ἰατρὸς ἐργάζεται πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἀσθενῶν,⁹² ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνεται εἰς «χρείαν» αὐτῶν.⁹³ Ἀντιθέτως, ἡ «δεσποτική», ὡς τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἀριστοτέλης, ἀσχεῖται πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ «δεσπότου» καὶ «κατὰ συμβεβηκός» μόνον πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ δούλου,⁹⁴ διότι ἀνταποκρίνεται πρωτίστως εἰς «χρείαν» τοῦ δεσπότου.⁹⁵

Ἐξ ἄλλου οἱ Κυνικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι δεκτικοὶ «σωτηρίας» καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸν κατὰ φύσιν βίον.⁹⁶ Τὴν ἀποψιν αὕτην συνεπάγεται λογικῶς ἡ Σωκρατικὴ προελεύσεως ἀρχὴ τῶν Κυνικῶν ὅτι «ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ».⁹⁷ Ἄλλωστε, καὶ οἱ κυριώτεροι Κυνικοὶ σοφοὶ ἀνήκον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πολλῶν, πρὶν ἢ «ἀπελευθερωθῶν»,⁹⁸ δηλαδή ἀκολουθήσουν τὸν σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον Κυνικὸν βίον.

Ἐν τέλει, ἢ κατὰ φύσιν «βασιλεία» τοῦ Κυνικοῦ «σπουδαίου» δὲν ἀσκεῖται κατ' ἀρχὴν μὲ ἐξωτερικὸν καταναγκασμὸν, ὡς εἶναι ὁ ἀσκούμενος ὑπὸ τοῦ δεσπότη ἐναντι τοῦ δούλου του εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἄστυ⁹⁹ ἀλλὰ μὲ τὴν πειθῶ. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὸ αἶτημα τοῦ Ἀντισθένης, συνεποῦς πρὸς τὰς περὶ τοῦ «καιρίου» ἀντιλήψεις τοῦ διδασκάλου του Ἰοργίου,¹⁰⁰ νὰ εἶναι ὁ «σπουδαῖος» «πολύτροπος» ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, νὰ γνωρίζῃ δηλαδὴ νὰ προσαρμόζῃ τὰς προτροπὰς του εἰς τὸν χαρακτήρα τοῦ «μὴ σπουδαίου» ἀκρατοῦ του.¹⁰¹ Τὰ κείμενα τῶν Κυνικῶν, τὰ ὁποῖα λέγουσιν ὅτι οἱ πολλοὶ πρέπει νὰ ἐξαναγκασθοῦν διὰ τοῦ νόμου νὰ πράξουν τὰ «δέοντα»,¹⁰² ἀναφέρονται εἰς τοὺς κρατοῦντας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἄστυ θεσμοὺς καὶ ὄχι εἰς τὴν ἰδικήν των πράξιν, ἢ ὁποῖα ὑπερέχει τῶν θεσμῶν αὐτῶν.¹⁰³

Ἡ Κυνική περὶ φύσει δουλείας ἀποψις ἀποβλέπει εἰς τὴν διὰ τοῦ πόνου καὶ ἀσκήσεως ἠθικὴν ἐξίσωσιν τῶν πολλῶν πρὸς τὸν «σπουδαῖον». Διὰ τοῦτο δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν Πλατωνικὴν περὶ «καλῆς δουλείας» ἀποψιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν «δοῦλον αὐτόν φαμεν δεῖν εἶναι ἐκείνου τοῦ βελτίστου... οὐκ ἐπὶ βλάβῃ τῇ τοῦ δούλου οἰόμενοι δεῖν ἀρχεσθαι αὐτόν... ἀλλ' ὡς ἄμεινον ὄν παντὶ ὑπὸ θεοῦ καὶ φρονίμου ἀρχεσθαι, μάλιστα μὲν οἰκείον ἔχοντος ἐν αὐτῷ, εἰ δὲ μὴ, ἐξωθεν ἐφειστώτος, ἵνα εἰς δύναμιν πάντες ὅμοιοι ὦμεν καὶ φίλοι, τῷ αὐτῷ κυβερνώμενοι».¹⁰⁴ Κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ «βασιλεὺς» ἢ «δεσπότης» τῶν Κυνικῶν ἀρχεῖ φύσει τῶν «δούλων» καὶ «ἀνδραπόδων», διὰ νὰ διδάξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν «περὶ τὸν βίον ἐπιστήμην».¹⁰⁵

Προφανῶς λοιπὸν ἡ «δουλεία», τὴν ὁποῖαν ἐπιβάλλει ὁ «νόμος τῆς φύσεως», ὡς τὸν ὀρίζουν οἱ Κυνικοί, εἶναι καθαρῶς ἐσωτερικὴ, ἠθικὴ. Ἡ φύσει αὐτὴ δουλεία εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ καὶ συνεπῶς νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ «συμφέρον» ἔχει νὰ ὑπακούσῃ εἰς αὐτόν, ὁ ὁποῖος τὰς γνωρίζει καὶ τὰς ἀκολουθεῖ. Ἡ «δουλεία» αὐτὴ εἶναι ὅλως ἄσχετος πρὸς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν λειτουργίαν τῆς δουλείας ὡς θεσμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἄστεως, ἢ ὁποῖα στηρίζεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι μία κατηγορία ἀνθρώπων, οἱ δούλοι, ἀνήκουν εἰς ἄλλην, τοὺς ἐλευθέρους, οἱ ὁποῖοι δικαιοματικῶς (δηλ. συμφώνως πρὸς τὸ κρατοῦν δίκαιον) ἐλέγχουν πρὸς ἴδιον ὄφελος καὶ ἄνευ ὀρίων τὴν φυσιολογικὴν καὶ ψυχικὴν δύναμιν τῶν δούλων.¹⁰⁶

«Οἰκονομικὴν» καὶ κοινωνιολογικὴν ἐν γένει ἀνάλυσιν τοῦ θεσμοῦ

τούτου δὲν εὐρίσκομεν εἰς τοὺς Κυνικούς. Ἡ ἀποφίς τοῦ R. Schlaifer¹⁰⁷ καὶ τοῦ W. L. Westermann¹⁰⁸ ὅτι οἱ Κυνικοὶ δὲν ἔδειξαν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν δουλείαν ὡς θεσμόν, δὲν εἶναι ἀβάσιμος, ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν α.) ὅτι ὁ «σπουδαῖος» δικαιούται γὰρ εἶναι ἠθικῶς «δεσπότης» ἔστω καὶ ἂν «νόμῳ» εἶναι δούλος, μάλιστα δὲ ὅτι ἡ ιδιότης τοῦ «νόμῳ» δούλου συμβάλλει εἰς τὴν κατάρτησιν τῆς ιδιότητος τοῦ «σπουδαίου», διότι ἀποτελεῖ, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἡρακλέους,¹⁰⁹ ἔξοχον εὐκαιρίαν «ἀσκήσεως» διὰ τοῦ «νόμου»,¹¹⁰ β) ἡ εἰρωνεία μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Διογένης ἀντιμετωπίζει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ δούλου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀπελευθέρου, ἐν ᾗ μέτρῳ αὐτὴ κατακυροῦται μόνον ἀπὸ τὸ θετικὸν δίκαιον.¹¹¹

Ἐν τούτοις ἡ μέθοδος τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας ἀπαιτεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ μία φιλοσοφικὴ θεωρία, ἰδιαιτέρως ὅταν ἀνήκῃ εἰς τὴν περὶ «τὰ ἀνθρώπινα» φιλοσοφίαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἱστορικῆς τῆς δυναμικότητος, δηλαδὴ τῶν θεωρητικῶν ἢ πρακτικῶν συνεπειῶν εἰς τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ ὁδηγήσῃ, καὶ τὰς ὁποίας δὲν ἀποκλείει λογικῶς, ἔστω καὶ ἂν ὁ φιλόσοφος δὲν ἔχῃ συνείδησιν αὐτῶν. Αἱ συνέπειαι αὐταὶ ἀποτελοῦν ἐν τέλει τὸ «πραγματικὸν νόημα» τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος τὰς ἀναλύει, γνωρίζει κατὰ τινὰ τρόπον τὸν φιλόσοφον καλλίτερα ἀπὸ ὅ,τι ὁ ἴδιος γνωρίζει τὸν ἑαυτὸν του. Ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας θὰ προσδιορίσῃ τὰς συνεπείας αὐτὰς διὰ αὐστηρᾶς λογικῆς ἀναλύσεως καὶ θὰ τὰς συσχετίσῃ πρὸς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν θεωρίαν ὡς συνεπαγόμενα αὐτῆς.¹¹²

Ἐὰν θεωρηθῆ νόμιμος ἡ μέθοδος αὐτὴ, ἐπιβάλλεται ἡ ἐξέτασις τῶν ὁσων συνεπάγεται λογικῶς ἡ περὶ φύσει δούλου θεωρία τῶν Κυνικῶν, ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν ἀντίθεσιν φύσεως καὶ νόμου, ὡς πρὸς τὴν ἐγκυρότητα τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας.

Βασικὴ ἀρχὴ τῆς φύσεως εἶναι, κατὰ τοὺς Κυνικούς, ὅτι «δούλον» ἢ «ἐλεύθερον» δὲν καθιστᾷ κάποιον τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιδίδεται, ἀλλὰ τὸ ἐὰν ὑπακούῃ ἢ ὄχι εἰς ἄλλον.¹¹³ Ἡ ἀποφίς αὐτὴ ὑποσκάπτει ἐν βασικὸν ἰδεολογικὸν στοιχείον, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ παραδεκτόν, εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἄστυ, τὸν θεσμόν τῆς δουλείας,¹¹⁴ τὸ ὅτι ὑπάρχουν «θάναυσα» ἔργα, τὰ ὁποῖα «λυμαίνονται τὰς φύσεις» τῶν ἐπιδιδόμενων εἰς αὐτά.¹¹⁵ Εἶναι ὁμῶς ἀπαραίτητα διὰ νὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ὑπάρχουν πολιτισμέναι κοινωνίαι.¹¹⁶ Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπάρχουν δούλοι ἀσχολούμενοι μὲ αὐτά, ἀλλὰ ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἀσχολίας τῶν αὐτῆς

ἀποκτοῦν «ἀνελεύθερον φύσιν» καὶ δι' αὐτὸ πρέπει νὰ «δουλεύουν» εἰς τοὺς ἐλεύθερους.¹¹⁷ Τὸ γεγονός ὅτι ὁ «νόμος τῆς φύσεως» ἀπαγορεύει τὸν χαρακτηρισμὸν ὠρισμένων ἔργων ὡς «θανάτους»,¹¹⁸ κατὰ τοὺς Κυνικούς, ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ νόμος τῆς φύσεως καὶ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας εἶναι ἀσυμβίβαστοι, ἐν ᾧ μέτρῳ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας συνεπάγεται τὴν περιφρόνησιν πρὸς τὰς «θανάτους» τέχνας.

Ἐξ ἄλλου, ὁ νόμος τῆς φύσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν καθιερωμένην εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἄστυ περιφρόνησιν πρὸς τοὺς καταγομένους ἐκ δούλων¹¹⁹ ἢ τὴν ἀριστοκρατικὴν διάκρισιν μεταξὺ «εὐγενῶν» ἢ «εὐπεφυκότων» καὶ μὴ,¹²⁰ ἢ ὅποια ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως ἰδεολογικὸν στοιχεῖον, καθιστῶν παραδεκτὸν τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας.¹²¹ Οἱ Κυνικοὶ ἀνασκευάζουν τὰ συγυφασμένα πρὸς τὰς «δόξας» τῶν πολλῶν ἐπιχειρήματα αὐτὰ¹²² δι' ἐπιχειρημάτων ἀπευθυνομένων εἰς τοὺς πολλούς, κατὰ τὰ ὅποια ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν καταγωγὴν του.¹²³ Διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ οὐσιαστικῶς δὲν ἀνατρέπεται ἡ γνώμη τῶν πολλῶν, ἀλλ' ἀπλῶς ὑποστηρίζεται ὅτι ἐκ μὴ «εὐγενῶν» ἢ μὴ «ἐλευθέρων» εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθοῦν «ἐλεύθεροι» καὶ «εὐγενεῖς». Οἱ Κυνικοὶ μεταβάλλουν ριζικῶς τὴν σημασίαν τῶν ὄρων «εὐγενής» καὶ «ἐλεύθερος», ὥστε νὰ καταστοῦν δηλωτικοὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ νόμου τῆς φύσεως, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει «εὐγενεῖς» νὰ εἶναι οἱ «ἐνάρετοι» καὶ «ἐλεύθεροι» οἱ μὴ παρέχοντες «δουλείας λαβὰς».¹²⁴

Καί, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ἀμφισβητεῖται ὑπὸ τῶν Κυνικῶν, ἂν καὶ ὄχι μὲ ἀπόλυτον λογικὴν συνοχήν, ἡ καθιστῶσα παραδεκτὸν τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας ἰδεολογία.

Ὁ νόμος τῆς φύσεως ἀντιτίθεται ἀμεσώτερον πρὸς τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, ἐν ᾧ μέτρῳ ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν αὐτάρκειαν. Κατὰ τοὺς Κυνικούς ἡ φύσις κατέστησε τοὺς ἀνθρώπους αὐτάρκεις, κυρίως μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι δύνανται νὰ ἱκανοποιήσουν μόνοι τῶν τὰς ἀνάγκας τῶν¹²⁵ καί, κατ' ἐπέκτασιν, μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι δύνανται νὰ τὰς περιορίσουν εἰς τὸ ἐλάχιστον, οὕτως ὥστε νὰ ἱκανοποιοῦνται εὐκόλως, χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖται ἀνάπτυξις τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ,¹²⁶ ἢ ὅποια κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν καθιστᾷ τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας ἀπαραίτητον.¹²⁷ Τὴν φύσει αὐτάρκειαν τοῦ ἀνθρώπου στηρίζουν οἱ Κυνικοὶ ἐπὶ τῶν ἑξῆς ἐπιχειρημάτων:

Α) Οἱ ἄνθρωποι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅσα ὑπεστήριξεν ὁ Πρωταγό-

ρας¹²⁸ ἢ ὁ Δημόκριτος,¹²⁹ γεννῶνται προικισμένοι ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ δ,τι τοὺς χρειάζεται δια νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὸ φυσικόν των περιβάλλον, νὰ ἱκανοποιήσουν τὰς «ἀληθεῖς» ἀνάγκας των καὶ νὰ ζήσουν εὐτυχεῖς. Ὅτι οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα πείθει τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπέζησαν οἱ «πρῶτοι γενόμενοι ἄνθρωποι» καὶ ὁ φυσικὸς νόμος δυνάμει τοῦ ὁποῖου «ἐν μηδενὶ τόπῳ γίγνεσθαι ζῶον, ὃ μὴ δύναται ζῆν ἐν αὐτῷ».¹³⁰ Καὶ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἀναλογία τῶν ἀπόψεων τῶν Κυνικῶν πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Rousseau, κατὰ τὸν ὁποῖον «Ce n' est pas un si grand malheur à ces premiers hommes, ni surtout un si grand obstacle à leur conservation, que la nudité, le défaut d' habitation et la privation de toutes ces inutilités que nous croyons si nécessaires».¹³¹

Β) Ἡ παρατήρησις τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύει ὅτι «τὸ σῶμα ἢ φύσις ἐκάστῳ ἐποίησεν ἱκανὸν εἶναι πρὸς τὴν ἑαυτοῦ θεραπείαν».¹³²

Γ) Τὴν Κυνικὴν περὶ αὐταρκείας ἀντίληψιν στηρίζει καὶ τὸ παράδειγμα τῶν «βοσκημάτων», τὰ ὁποῖα ἱκανοποιοῦν τὰς ἀνάγκας των μὲ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα παρέχει εἰς αὐτὰ τὸ φυσικόν των περιβάλλον.¹³³ Οἱ Κυνικοὶ ἀκολουθοῦντες ὠρισμένους σοφιστάς, ὡς ὁ Καλλικλῆς, καὶ συγγραφεῖς «Ἱστοριῶν», ὡς ὁ Ἡρόδοτος, ὑπογραμμίζουν τὸν παραδειγματικὸν χαρακτῆρα διὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ βίου τῶν ζώων, προκειμένου ὁμοῦς νὰ στηρίξουν τὴν ἰδικήν των περὶ αὐταρκείας θεωρίαν.¹³⁴

Δ) Ἡ μεθοδολογικὴ ἐπίδρασις τῆς «Ἱστορίας» εἶναι ἐμφανῆς εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Κυνικῶν εἰς τὰ «ἀλλότρια ἔθνη».¹³⁵ Σημαντικὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Ὀνησικρίτου, «ἀρχικυβερνήτου» τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου¹³⁶ καὶ ἐκ «τῶν ἐλλογίμων τοῦ Διογένης μαθητῶν».¹³⁷ Ἡ ἐπαφή του μὲ τοὺς Ἰνδοὺς «σοφιστάς», ἰδίως τὸν Κάλαγον, τοῦ ἔδωκε εὐκαιρίαν ἐπαναλήψεως τοῦ παλαιοῦ μύθου τοῦ χρυσοῦ γένους, ὁπότε ὑπῆρχε «πλησμονὴ ἀγαθῶν», αἱ δὲ ἀνάγκαι τῶν ἀνθρώπων ἠδύναντο νὰ ἱκανοποιηθοῦν εὐχερῶς, χωρὶς τὴν ἀνάγκην ἐξανδραποδισμοῦ ἄλλων.¹³⁸ Ἐξ ἄλλου ἠδυνήθη νὰ διαπιστώσῃ ὅτι, εἰς ὠρισμένους λαοὺς, ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας δὲν ὑφίσταται, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξῆρε ὡς «κατόρθωμα» καὶ δεῖγμα «εὐνομίας».¹³⁹

Ἀπὸ τὴν Κυνικὴν ἀντίληψιν περὶ φύσει αὐταρκείας προκύπτει ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας εἶναι παρὰ φύσιν, ἐφ' ὅσον ὁ μόνος λόγος ὑπάρξεώς του εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς «τρυφῆς» ὑπαγορευομένη «δόξα» τῶν πολλῶν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι «αὐτάρκεις» ἀλλ' ἔχουν ἀνάγκην ὑπηρετῶν.

Οὕτω, ὁ Διογένης «έβόα πολλάκις λέγων τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ράδιον ὑπὸ τῶν θεῶν δεδρόσθαι, ἀποκεκρῦφθαι δ' αὐτὸν ζητούντων μελίπηκτα καὶ μύρα καὶ τὰ παραπλήσια. Ὅθεν πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ οἰκέτου ὑποδούμενον, «οὔπω» εἶπε, «μακάριος εἶ, ἂν μὴ σε καὶ ἀπομύξῃ τοῦτο δ' ἔσται πηρωθέντι σοι τὰς χεῖρας».¹⁴⁰

Ἐὰν οἱ πολλοὶ ἐγνώριζον ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει αὐτάρκης, ἠδύναντο δὲ ν' ἀναπτύξουν τὴν ἀπαιτούμενην «ἐγκράτειαν» διὰ νὰ διάγουν «βίον εὐτελή»¹⁴¹ καὶ νὰ καταβάλουν τὸν ἀπαιτούμενον «πόνον» διὰ νὰ ἰκανοποιήσουν τὰς περιορισμένας ἀνάγκας των χωρὶς τὴν βοήθειαν ὑπηρετῶν, δὲν θὰ εἶχον ἀνάγκην δούλων, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Διογένης δὲν εἶχεν ἀνάγκην τοῦ Μάνου.¹⁴²

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας εἶναι ἐμφανῶς παρὰ φύσιν καὶ ἄλογος εἰς τὴν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ νόμῳ δούλος ὑπερέχει ἠθικῶς, πνευματικῶς καὶ ἴσως ἀκόμη καὶ φυσιολογικῶς τοῦ «ἐλευθέρου» κυρίου του. Αὐτὸς τότε εὐρίσκεται εἰς τὴν ἴδιαν θέσιν μὲ τοὺς κατέχοντας καὶ τρέφοντας λέοντας. Φοβεῖται διαρκῶς τὸν ὑποτιθέμενον δούλον του καὶ δι' αὐτὸ καθίσταται κατὰ κάποιον τρόπον δούλος τοῦ δούλου του.¹⁴³ Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ νόμῳ ὑπάρχουσα σχέση κυρίου καὶ δούλου ἀνατρέπεται καὶ κατὰ τὸν στίχον τοῦ Εὐριπίδου:

«ἄνω ποταμῶν χωροῦσι παγαί».¹⁴⁴

Ἡ μόνη δυνατότης καθάρσεως εἶναι ἡ τήρησις τοῦ νόμου τῆς φύσεως, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει νὰ παραδεχθῇ ὁ «νόμῳ» «δεσπότης» ὅτι πρέπει νὰ εἶναι «ὑπήκοος» τοῦ δούλου του, ὅπως τὸ ὑποδεικνύει ὁ Διογένης εἰς τὸν Κορίνθιον Ξενιάδην.¹⁴⁵ Τότε ὁμοίως ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας οὐσιαστικῶς καταλύεται καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ «δοκεῖν» μᾶλλον, δηλ. τὴν ἐπίφασιν, παρὰ πρὸς τὸ «εἶναι», δηλ. τὴν πραγματικότητα, τῆς κοινωνικῆς πράξεως.¹⁴⁶

Ἐξ ἄλλου, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑφίσταται ἠθικὴ ἢ πνευματικὴ ἀνισότης μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου, ὑπάρχουν πολλαὶ πιθανότητες ἡ ἀνισότης αὐτὴ νὰ δημιουργηθῇ, ἐν ᾧ μέτρῳ ἡ θέσις τοῦ δούλου εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὸ «πονεῖν», τοῦ δὲ κυρίου πρὸς τὸ «τρυφᾶν». Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ νόμῳ δούλος καθίσταται φύσει ἐλεύθερος, ὁ δὲ νόμῳ ἐλεύθερος φύσει δούλος, ὅποτε καὶ πάλιν ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας αὐτοανακαταρτίζεται οὐσιαστικῶς καὶ πραγματοποιεῖται ἡ πρόβλεψις τοῦ Διογένης ὅτι «μέλλει τὰ κάτω ἀναστρέφασθαι»,¹⁴⁷ τουλάχιστον ἰδεολογικῶς.

Τὸ γενικὸν συμπέρασμα εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ φύσις, ἢ ὅπως λέγει ὁ

Κράτης ἢ «γαστήρ» «χωρίς δουλοσύνης λιτόν ἔθηκε βίον»,¹⁴⁸ ἢ κατὰ τὴν ἀποδιδιομένην εἰς τὸν Ἡρακλέα γνώμην, ἀπηχοῦντα ἴσως Κυνικῶς ἀπόψεις, «ἢ μὲν γὰρ φύσις ἐλευθέρους ἡμᾶς καὶ λελυμένους ἀφίησιν».¹⁴⁹ Ἐν τούτοις φαίνεται νὰ ἀποτελῆ τὸ «δουλεύειν» μίαν ἀναγκαίαν διὰ τὸν μὴ «σπουδαῖον» ἀλλὰ παροδικὴν μορφήν παιδείας, ἢ ὅποια ἐπιτρέπει τὴν ἀνάδειξιν τοῦ δούλου εἰς «ἐλεύθερον», κατὰ φύσιν, ἄνθρωπον. Κατὰ τινὰ τρόπον ἢ Κυνικῆ αὐτῆ ἀντίληψις προδιαγράφει τὴν ἀναπτυσσομένην ἐπὶ ὅλως διαφορετικοῦ ἐπιπέδου καὶ μὲ ἀύστηροτέραν διαλεκτικὴν μέθοδον Ἐγελειανὴν θεωρίαν τῆς πάλης τοῦ δούλου καὶ τοῦ κυρίου, ἐφ' ὅσον καί, κατὰ τὴν Φαινομενολογίαν τοῦ Πνεύματος, ἢ «ὑπόδουλος συνείδησις» «ἀναγνωρίζει» ἠθικῶς ἑαυτὴν διὰ τῆς ἐργασίας.¹⁵⁰

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΝ ΚΑΡΑΓΙΩΝΗ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γοργίας 482c - d, 483e, 485b. 'Ο εις τὸν Γοργίαν καὶ τοὺς Σοφιστικούς 'Ελέγχους τοῦ 'Αριστοτέλους (12, 173a7) ἀναφερόμενος Καλλικλῆς εἶναι κατὰ τὸν J. Humbert (Revue de Philologie 5, 3η σειρά, 1931, σσ. 57 - 58, 69 - 73) ὁ ἐκ τοῦ ῥήτορος Λιβανίου γνωστός Πολυκράτης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε Κατηγορίαν Σωκράτους. 'Η ἀποψις αὐτῆ ἀμφισβητεῖται ὑπὸ τινῶν ἐρευνητῶν. Βλ. E. R. Dodds, Plato, Gorgias, Oxford, 1959, σσ. 28 - 29, 271 - 272, 371. Τὰ κοινὰ στοιχεῖα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Καλλικλέους καὶ τῶν Κυνικῶν περὶ Νόμου καὶ Φύσεως εἶναι ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν βίον τῶν ζώων ὡς ὑπόδειγμα τοῦ κατὰ φύσιν βίου. Βεβαίως τὸ θέμα αὐτὸ ἀποτελεῖ κοινὸν τόπον ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Ηροδότου (B, 64).

2. Πλατ. Πρωταγόρας 337c - d, Ξενοφ. 'Απομν. Δ, 4, 5 - 8. Κοινὸς χαρακτήρ τῆς περὶ φύσεως ἀντιλήψεως τοῦ 'Ιππίου καὶ τῶν Κυνικῶν εἶναι ἡ συσχέτισις φύσεως καὶ ἐλευθερίας. 'Η διάκρισις ὁμῶς «σπουδαίου» καὶ «φάουλων», ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐκ τῆς φύσεως κατὰ τοὺς Κυνικούς καὶ ὀφείλεται προφανῶς εἰς Σωκρατικὴν ἐπίδρασιν, λείπει εἰς τὸν 'Ιππίαν.

3. Διογ. Λαέρτ. VI, 11, 38, 71.

4. Διογ. Λαέρτ. VI, 20. 'Ιουλιανοῦ, Εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους Κύννας, (9) 8, 187a - c.

5. 'Ιουλιανοῦ, Πρὸς 'Ηράκλειον τὸν Κυνικὸν (7), 20, 225d.

6. 'Ιουλιανός, ἐνθ. ἀνωτ. 4, 208d.

7. Διογ. Λαέρτ. VI, 38 : 73. 'Ιουλιανοῦ, Εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους Κύννας (9), 12, 192c, [Διογένους] 'Επιστολή κη', σ. 243, κα' σ. 239.

8. Βλ. σημ. 7.

9. 'Ιουλιανός, ἐνθ. ἀνωτ. (9), 8, 188a - c. Βλ. καὶ G. Rochefort, L'empereur Julien, Oeuvres complètes, II, σ. 153, σημ. 3.

10. VI, 71.

11. VI, 20 - 21.

12. Οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι τὸ ὄν εἶναι σῶμα, προφανῶς ὁ 'Αντισθένης καὶ οἱ περὶ αὐτόν, εἶναι λογικῶς ἀναγκασμένοι νὰ δεχθοῦν ὅτι τὸ ὄν «ἐστὶν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύναμις», Σοφιστῆς 247d - e. 'Ο A. E. Taylor, Plato, the man and his work, ἐκδ. 1960², σσ. 384 - 385 δέχεται τὴν λογικὴν σχέσιν τῶν δύο αὐτῶν περιὸντος θέσεων. Διὰ τὸ ταυτῶσημον τῶν ὄρων «φύσις» καὶ «ὄν» βλ. Σέξτον, Πρὸς Λογ. Α 65.

13. [Διογένους], 'Επιστολή κη' σ. 242.

14. «Νόμῳ δὲ φύσεως ὑπηκόους ἔχων (ἐνν. ὁ σπουδαῖος) ἅπαντας ἀφρονας...» Φίλων 'Ιουδαῖος, Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι, (5) σ. 9 Wendland. 'Η ἀναφορὰ εἰς Κυνικὰ θέματα εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Φίλωνος εἶναι σαφῆς ὄχι μόνον ἐδῶ ἀλλὰ καὶ ἐν (7) σ. 12, (12) σ. 22, (15) σ. 30, (21) σ. 44. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν Κυνικῶν ἐπὶ τοῦ Φίλωνος βλ. E. Bréhier, Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie² σ. 262 κ.έ., ὡς καὶ σημ. 84 τοῦ παρόντος Κεφαλαίου.

15. Διογ. Λαέρτ. VI 11.

16. «Antisthenes in eo libro, qui Physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim et naturam deorum» Κικέρων, De natura deorum, I, 13, 32: ἀπ. 'Αντισθένους 24 Mullach. 'Επὶ τῆς σχέσεως τῆς ἀπόψεως αὐτῆς πρὸς τὸν ὀρθολογικὸν χαρακτήρα τῆς Κυνι-

κῆς περὶ Φύσεως θεωρίας βλ. Fr. Heinemann, *Nomos und Physis*, σ. 156, σημ. 27.

17. «Καὶ τῷ ὀρθῷ λόγῳ πάντ' ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων εἶναι λέγων», Διογ. Λαέρτ. VI, 73. Λόγος ψυχῆς ἡγεμών, [Κράτητος] Ἐπιστολή λα' σ. 214, «τοῖς οὐκ εἰδῶσι φύσιν, λόγον, ἀλήθειαν», [Διογένους] Ἐπιστολή κη' σ. 243, εἰ δὲ καὶ φιλόσοφος διὰ βίου καὶ λόγου (ἐνν. εἴση) [Διογένους] Ἐπιστολή ιη', σ. 239. Λόγῳ δὲ καὶ ἀλήθεια κρῖναι τὰ πράγματα, Ἰουλιανοῦ, *Εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους Κύνους* (9), 12, 192c, Rochefort, (Διογένης)... ἡξίου πράττειν μόνον ὅποσα ἀν φανῆ τῷ λόγῳ πρακτέα, ἐνθ. ἄνωτ. 14, 195α, ὡσπερ Διογένης καὶ Κράτης ἐξελαυνέτω μὲν τῆς ψυχῆς ἅπαντα ἐκ πάσης τὰ πάθη, ὀρθῷ δὲ ἐπιτρέψας τὰ καθ' ἑαυτὸν λόγῳ καὶ νῶ κυβερνάσθω, ἐνθ. ἄνωτ. 18, 201d.

18. «Ἐφάσκει δ' ἀντιτιθέναι τύχη μὲν θάρσος, νόμῳ δὲ φύσιν, πάθει δὲ λόγον» Διογ. Λαέρτ. VI 38. Ὁ Διογένης δέχεται προφανῶς τὴν Σωκρατικὴν ἀποψιν ὅτι τὸ εἶκεν καὶ ἡ τύχη εἶναι ἄλογα, Γοργίας 465α, 503d.

19. Φίλων, ἐνθ. ἄνωτ. (3) σ. 5, ζῶν οὐ κατὰ δόξαν ἀλλὰ κατὰ φύσιν, [Διογ.] Ἐπιστ. ζ', σ. 237.

20. Τί δῆτα ἐχρῆν πράττειν τὸν γε παρὰ θεοῦ ταχθέντα καθάπερ στρατηγοῦ πᾶν μὲν ἐξελεῖν ἀτὸ νόμισμα... Ἰουλιανοῦ, *Εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους Κύνους* (9) 12, 192c (Rochefort). Πρόκειται κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Διογένους Λαερτίου (VI, 20) περὶ τοῦ ἀπολιτικοῦ νομίσματος.

21. «Οὐχ ὄπλα κέκτηνται περὶ κέρματος, οὐ περὶ δόξης» εἰς τὴν ἀρίστην πόλιν τῶν Κυνικῶν, Κράτης ἐν Διογ. Λαέρτ. VI 85.

22. «Φύσις αὐτὰς (δηλ. τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Κυνικοῦ βίου) σὺν ἀλήθειᾳ βεβαιοῖ...» [Διογ.] Ἐπιστ. κα', σ. 239.

23. Βλ. σημ. 19.

24. Διογ. Λαέρτ. VI 72.

25. Ἀποσπ. Διογένους 256 Mullach.

26. Περὶ τοῦ ὄρου τούτου βλ. Πλάτωνος *Κρατύλον* 423α, 433β. Οἱ Κυνικοὶ προφανῶς δὲν δέχονται ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ σημαζόμενον εἶναι «θέσει» Ἡ ἀποψις αὐτῆ ἀντιβαίνει πρὸς τὴν γνωσιολογικὴν τῶν θέσιν κατὰ τὴν ὁποῖαν «μηδέν... λέγεσθαι πλὴν τῷ οικείῳ λόγῳ, ἐν ἐφ' ἑνός», Ἀριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικά*, Δ, 29, 1024β 32 κ.έ., πρβλ. 1043β 22 κ.έ. Ἐδῶ, ὅπως καὶ ἐν Διογ. Λαέρτ. VI 3, νομίζομεν, μετὰ τοῦ M.A. Grube, *Tr. Pr. Am. Phil. Assoc.* LXXI, 1950, σ. 23, ὅτι «λόγος» = «ὄνομα». Κατὰ τὸν C.M. Gillespie, *The Logic of Antisthenes*, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, N.F., XX, 1914, σσ. 30-31, ἡ ἀναπτυσσομένη ἐν *Κρατύλῳ* 424β ἀποψις ὅτι τὰ ὀνόματα εἶναι μιμήματα τῶν πραγμάτων εἶναι Ἀντισθένης.

27. Βλ. καὶ Ἀρριανοῦ, *Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν* A, 24, 6 - 8.

28. Λ.χ. ἐν Διογ. Λαέρτ. VI 72.

29. Δίων Χρυσόστομος, *Περὶ Ὀμήρου* LIII, 276R.

30. Ἀπόσπ. Διογένους 61 Mullach.

31. «Καὶ τοὺς αὐτοὺς εὐγενεῖς τοὺς καὶ ἐναρέτους», Ἀντισθένης ἐν Διογ. Λαέρτ. VI, 11.

32. Στοβαῖος, Γ, 1, 155.

33. Βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν F. Heinemann ἐνθ. ἄνωτ. σ. 52.

34. Heinemann ἐνθ. ἄνωτ. σ. 43.

35. «Κάγῳ μὲν ὁ κύων τῷ λόγῳ, ἡ δὲ φύσις τῷ ἔργῳ ὁμοίως πάντας ὑμᾶς τιμωρεῖται», [Διογ.] Ἐπιστ. κη' σ. 242.

36. Καὶ ὡς ἐπήγουν αὐτὸν (δηλ. τὸν Διογένη) οἱ Ἀθηναῖοι, ὁ δὲ «κακίστα ἀπόλοισθε», εἶπε, «τοῖς ἔργοις μοι ἀντιλέγοντες» Στοβαῖος, B, 15, 43.

37. Πρωταγόρας 358α. Τὸ «ἤττω ἑαυτοῦ» ὁμοῦ κατὰ τὸν Σωκράτη προκύπτει ἀπὸ τὴν «ἀμαθίαν» περὶ τὰ ἠθικά, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὸ ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἀντικειμενικὸν μέτρον, τὸ ὁποῖον νὰ ἐπιτρέπη τὴν ἀξιολόγησιν τῶν

ἡδονῶν. Τὴν ἀποψιν τοῦ Ἀντισθένης, ὅτι ἡ «ἐγκράτεια» καὶ αἱ συνυφασμέναι πρὸς αὐτὴν «ἀνδρεία» καὶ «παρρησία» εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἐπιστήμης τοῦ ὀρθοῦ βίου, προσεγγίζει ὁ Σωκράτης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφώντος, Δ, 5, 6 - 7. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. R. Mondolfo, *La Comprensione del Soggetto Umano nella Antichità classica*, σσ. 174-175. Ὄρθως ἐξαίρει ὁ Mondolfo τὴν βούλησιν ὡς προϋπόθεσιν τῆς ἐπιστήμης τοῦ ὀρθοῦ βίου ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Κυνικούς ἀλλὰ ἐσφαλμένως ὡς πρὸς τὸν Σωκράτη. Ἐκ τοῦ Πρωταγόρου ἰδίᾳ εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ὀρθοῦ εἶναι προϋπόθεσις τῆς ὀρθῆς βουλήσεως, ὄχι τὸ ἀντίθετον.

38. Βλ. σημ. 16.

39. F. Heintemann, *ἐνθ. ἀνωτ. σ. 156.*

40. Πρόκειται περὶ τῆς «ἐγκρατείας» τὴν ὁποίαν ἐξαίρει ὁ Σωκράτης τῶν Ἀπομνημονεύματων, Δ, 5, 1 κ.έ. (πρβλ. Κύρου Παιδείας Η, 1, 32) πιθανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀντισθένης.

41. Πρόκειται περὶ τῆς «ἀναιδείας» ἢ ὁποία εἶναι ἀκρείττων» καὶ ὄχι «χείρων» τῆς αἰδοῦς, Ἡλίας, εἰς Ἀριστοτέλους Κατηγορίας, ἐν Mullach, 2, σ. 263 στ. Β, σημ. 36. Διὰ τὴν «παρρησίαν» βλ. Διογ. Λαέρτ. VI 69.

42. Ἰουλιανού, Εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους Κύνους (9), 18, 201d. Βλ. καὶ σημ. 17 τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

43. «Ἀληθείας δέ... ὄλη, φασίν, ἐπιδράξασθαι τῇ διανοίᾳ,» Ἰουλιανός, *ἐνθ. ἀνωτ. 8, 188c.*

44. *The Unity of Mankind in Greek Thought*, σ. 106.

45. Διογ. Λαέρτ. VI 73. Ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ὑπάρχει εἰς τὸν Ὀνησίκριτον, 134 T 10, 134 F 17 (10) α) β), 134 F 24, 134 F 25 (Jacoby). Βλ. καὶ σημ. 138, 139 τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

46. Δίων Χρυσόστομος, Διογένους ἢ περὶ οἰκετῶν X, 298R.

47. Βλ. σημ. 1.

48. [Διογ.] Ἐπιστ. ζ', σ. 236. Σύγχαίρε ἡμῖν τὴν φύσιν ἀνευρίσκουσιν, [Διογ.] Ἐπιστ. ιζ', σ. 239.

49. *Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les hommes*, Préface ἐν C. E. Vaughan, Jean - Jacques Rousseau, *The political Writings*, I, σ. 135.

50. Πολιτεία, 1, 611b - e. Κατὰ τινὰ τρόπον ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος εὐρίσκονται κατὰ τοὺς Κυνικούς εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἡ «ἀληθὴς φύσις» τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν «κλεωβημένην» κατάστασιν τῆς, κατὰ τὸν Πλάτωνα. Τὸ θέμα τοῦ «θαλαττίου Γλαύκου» χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Rousseau, διὰ νὰ ἐκφράσῃ ἐπὶ τῆς σχέσεως τῆς Nature πρὸς τὴν Société ἢ Civilisation ἀπόψεις παραπλησίους πρὸς τὰς τῶν Κυνικῶν. Βλ. *Discours sur l'Inégalité*, ἐνθ. ἀνωτ.

51. «Σοφία ἐστίν, ὅτε βλαβερὰ καὶ φίλοις καὶ πόλει δοκεῖ εἶναι...» Ἀντισθένης, εἰς Ξενοφώντος Συμπόσιον, 3, 4. Δὲν πρέπει νὰ παρανοηθῇ ἡ συνήθης εἰς τοὺς Ἕλληνας φυσιοκρατικὴ (naturaliste) ὀρολογία, προκειμένου περὶ ἠθικῶν ἐπιδιώξεων.

52. Ἡ ἀνθρωπολογία τῶν Κυνικῶν ἐπιτρέπει νὰ παρασταθῇ ὑποθετικῶς ὡς πραγματικὸν ὅ,τι εἶναι ἠθικῶς ὀρθόν. Αυτόνομον ἀνάλυσιν τῶν πρακτικῶν κινήτρων τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς ἠθικὴν τῶν ἀξιολόγησιν, δὲν ἔχομεν εἰς τοὺς Κυνικούς, ὅπως ὑπάρχει εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ P. Aubenque, *La Prudence chez Aristote*, σσ. 119, 122, 126, ὡς πρὸς τὴν «προαίρεσιν».

53. Τὸ «πῶς δεῖ διαγεῖν» εἶναι τὸ κύριον πρόβλημα τοῦ Διογένους. Οὗτος δύναται νὰ τὸ λύσῃ, διότι «τὴν περὶ τὸν βίον ἐπιστήμην κέκτηται». Βλ. Ἀρριανού, *Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν*, Δ, 1, 116 - 119.

54. Ὁ «λόγος» ὁ μὴ ἐκφράζων ἀγαθὸν «τρόπον» δὲν εἶναι ἀξιόπιστος. Σταβαῖος Γ, 2, 40. Πιθανῶς τὴν αὐτὴν ὑπεροχὴν τῆς πράξεως ἐναντι τῆς θεωρίας ὑπο-

δηλοῖ ἢ ἔξαρσις τοῦ «διδάσκειν» ἐν σχέσει πρὸς τὸ «ἀντιλέγειν» ὑπὸ τοῦ Ἀντισθέ-
 νους (B, 2, 15). Πρβλ. καὶ τὴν σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Κυνισμοῦ ἀποψιν
 τοῦ Ἰουλιανοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Διογένης ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν μὲ ἔργα, ἐνῶ ὁ
 Πλάτων τὴν ἀναζητεῖ μὲ λόγους, *Εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους Κύνους* (9)
 9, 189α.

55. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι, κατὰ τὸν Ἀντισθένη, ἡ μόνη «ἀναμφιλογωτάτη»
 ἀρετὴ, Ξενοφ. *Συμπόσιον*, 3, 4.

56. Διογ. Λαέρτ. VI, 73.

57. Τὴν φυσιολογίαν αὐτὴν ἀναπτύσσει ὁ Διογένης εἰς τὸν Θυέστην.
 Ἀμφίβολον ὅμως εἶναι εἰς ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτὸν τραγωδία εἶναι ἔργα τοῦ καὶ
 ὄχι τοῦ Φιλίσκου ἢ τοῦ Πασιφῶντος. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Διογ. Λαέρτ. VI, 73, 10, Ἰου-
 λιανὸν (7), 6, 210d καὶ A. Nauck, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*², σ. 808.

58. [Διογένους] Ἐπιστολὴ κη', σ. 242, Ἐπιστ. κα' σ. 240,
 Διογ. Λαέρτ. VI, 83.

59. «Καὶ τὸν Ἀντισθένης λόγον τὸν πειρώμενον ἀποδεικνύειν ὡς οὐκ ἔστιν
 ἀντιλέγειν αὐτός (δηλ. ὁ Πρωταγόρας) πρῶτος διείλεκται», Διογ. Λαέρτ. IX, 53.
 Πρβλ. Πλάτωνος *Εὐθύδημον* 286c.

60. Πρὸς Λογικούς, A, 48 καὶ 88.

61. Διογ. Λαέρτ. VI, 83.

62. Διογένους Ἐπιστολὴ κα' σ. 239.

63. Ὡς δηλοῖ ἡ λέξις «παρορμᾶν» ἐν Διογ. Λαέρτ. VI, 83.

64. Θεαίτητος 167α.

65. Θεαίτητος 167c2. Μετὰ τοῦ Burnet ἀναγινώσκομεν «ἀληθεῖς»
 καὶ ὄχι «ἔξεις», ὡς προτείνει ὁ A. Diès ἐν *Revue de Philologie*, XXXVII, 1913,
 σ. 65.

66. Διογ. Λαέρτ. VI, 11.

67. Διογ. Λαέρτ. ἐνθ. ἄνωτ.

68. *Philosophorum Graecorum Fragmenta*, ἐκδ. Mul-
 lach, T. 2, σ. 263, στ. B, σημ. 36.

69. Ὁ θάνατος δὲν ἀντίκειται πρὸς τὸν νόμον τῆς φύσεως, συνεπῶς ὁ φόβος
 τοῦ θανάτου εἶναι παρὰ φύσιν καὶ κακόν. Διογ. ἀποσπ. 256, Mullach, Κράτητος
 τραγικὸν ἀπόσπ. 3, Nauck.

70. Δουλείας «λαβαί» εἶναι ἡ κτήσις, «τὸ σκέλος», «τὸ σωματίον», οἱ οἰκεῖοι,
 οἱ φίλοι, ἡ πατρίς: Ἀρριανοῦ, *Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν* Δ, 1, 152
 - 153.

71. «Κυνικοί... ὀρεγόμενοι τοῦ φύσει καλοῦ», Mullach, 2, σ. 263 στ. B, σημ.
 36. Τοῦτο προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν Ἀντισθένη «τάγαθὰ
 καλὰ, τὰ κακὰ αἰσχρά», Διογ. Λαέρτ., VI, 12.

72. «Τὸ αἰσχρὸν ἢ καλὸν οὐκ ἐν τοῖς ἐπαινουμένοις ἢ ψεγομένοις τίθεται,
 ἀλλ' ἐν τῇ φύσει», Ἰουλιανῶν, *Πρὸς Ἡράκλειον Κυνικὸν* (7), 20,
 226α. Πρβλ. Διογ. Λαέρτ. VI, 8.

73. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ δοῦλος εἶναι κτῆμα τοῦ «δεσπότης», ὡς ἀρ-
 χηγῶ τῆς «οἰκίας», *Πολιτικῶν* A, 2, 1253^b23 κ.έ., Γ, 3, 1277α 7 - 10.

74. Τοῦτο ἰσχύει ἰδίως διὰ τοὺς δημοσίους δούλους, περὶ τῶν ὁποίων βλ. G.
 Glotz, *Le Travail dans la Grèce ancienne*, σσ. 243 - 249, 255.

75. Διογ. Λαέρτ. VI, 33, 43.

76. «Ἐλεγε τοὺς μὲν δημαγωγούς ὄχλου διακόνους», Διογ. Λαέρτ. VI, 41,
 Διογένους ἀπ. 100 Mullach. Ἡ ἰδέα εἶναι Σωκρατικὴ, Πλατ. *Γοργίας* 517^b.

77. Ὁ Διογένης πρὸς τὸν Πλάτωνα, «εἰ λάχανα ἐπλυνες, οὐκ ἂν Διονύσιον
 ἐθεράπευες». Ὁ Πλάτων παρέχει, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἐπικτήτου, «λαβὰς
 δουλείας», διότι δὲν εἶναι αὐτάρκης, Διογ. Λαέρτ. VI, 58.

78. Διογ. Λαέρτ. VI, 48.

79. «Τοὺς μὲν οἰκέτας τοῖς δεσπότηταις, τοὺς δὲ φαύλους ταῖς ἐπιθυμίαις δου-

λεύειν», Διογ. Λαέρτ. VI 66. Οἱ «λαβροφαγοῦντες δεσπότες» εἶναι περισσότερο δούλοι ἀπὸ τοὺς ἐγκρατεῖς δούλους των, ἐνθ. ἄνωτ. VI 29, πρβλ. καὶ Φίλων, ἐνθ. ἄνωτ. (22) σ. 44.

80. «Δούλου γὰρ τὸ φοβεῖσθαι», ἐνθ. ἄνωτ. VI, 29, «ὅστις δὲ ἐτέρους δέδοικε, δούλος ὧν λέληθεν ἑαυτὸν», Ἀντισθένης ἀπ. 85 Mullach.

81. Ἐσωτερικοὶ καταναγκασμοὶ εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ φόβος, ἐξωτερικοὶ δὲ τὸ «διακονεῖν» εἰς τὰς δόξας, πρόληψεις, δεισιδαιμονίας τῶν πολλῶν καὶ ἡ ἔλλειψις αὐταρκειᾶς. Βλ. καὶ Φίλων. Περὶ τοῦ πάντα Σπουδαῖον Ἐλεύθερον εἶναι (5) σ. 9 (Wendland).

82. Βλ. σημ. 70 καὶ Φίλων ἐνθ. ἄνωτ.

83. Δείξας. Ξενιάδην, ἔφη «τούτω με πῶλει· οὗτος δεσπότης χρήζει», Διογ. Λαέρτ. VI 74.

84. Φίλων Ἰουδαῖος, ἐνθ. ἄνωτ., (5) σ. 9. Στοβαῖος, B, 7, 11. "Ὅτι αἱ πηγαὶ τοῦ «Περὶ τοῦ πάντα Σπουδαῖον Ἐλεύθερον εἶναι» εἶναι Κυνικαὶ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ θέμα τοῦ «κλέοντας πριαμένου» (7), σ. 12, πρβλ. ἐν Διογ. Λαέρτ. VI 75, τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν γυμνοσοφιστὴν Κάλανον (14) σ. 26, πρβλ. ἀπ. Ὀνησικρίτου 134 F 17 (10) α (Jacoby), τὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν «Διογένους Πράσιν» (18) 35, πρβλ. Διογ. Λαέρτ. VI 74, τὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ Διογένους (18) σ. 34, πρβλ. Διογ. Λαέρτ. VI 74, (ἀπαγωγὴ καὶ πράσις συμφύρονται ὑπὸ τοῦ Διογένους Λαερτίου, ὄχι ὑπὸ τοῦ Φίλωνος), τὸ θέμα τοῦ Ἡρακλέους, (15) σ. 29 - 30, (18) σ. 34, τὸ θέμα τοῦ ὑποδειγματικοῦ χαρακτήρος τοῦ βίου τῶν ζώων, (19), 37. Σκοπὸς τοῦ ἔργου τοῦ Φίλωνος εἶναι ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, περισσότερο τῶν Ἑλλήνων, καὶ μάλιστα οἱ Ἑσσαῖοι, πραγματοποιοῦν τὰ Κυνικὰ ἰδεώδη, βλ. (12) σ. 22.

85. Φίλων Ἰουδαῖος, ἐνθ. ἄνωτ. (18) σ. 36 (Wendland).

86. Φίλων, ἐνθ. ἄνωτ. (5) σ. 9. Ὁ παραλληλισμὸς τῆς ἀρχῆς πρὸς τὴν βουκολικὴν τέχνην εἶναι Σωκρατικὸν ἤδη θέμα, τὸ ὁποῖον ὁ Ξενοφῶν, Κύρου Παιδείας A, 1, 2, διατυπώνει κατὰ τρόπον παραπλήσιον πρὸς τὸν Φίωνα.

87. Διογ. Λαέρτ. VI 29, 36, 74, Στοβαῖος Γ, 3, 52.

88. Ξενοφ. Συμπόσιον 2, 9 - 10. Μετὰ τῶν χειρογράφων ἀναγινώσκωμεν «γνώμης». Ὁ F. Ollier, ἐν Xénophon, Banquet, Apologie de Socrate, Paris 1962, σ. 113, προτείνει τὴν γραφὴν «βώμης», διὰ τὴν ἀποφευχθῆ ἢ ἀντίφασις πρὸς τὸν Οἰκονομικὸν τοῦ Ξενοφῶντος, Γ, 11, 24 κ.έ. Νομίζομεν ὅμως ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ ἐδῶ, ἀπηχεῖ ἀπόψεις τῶν Κυνικῶν.

89. Περὶ ἀσκήσεως βλ. Διογ. Λαέρτ. VI 70, 71, περὶ παιδείας, Στοβαῖον Γ, 4, 53, B, 31, 33 - 34, 46, 68, 74, 75, 87.

90. Δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ κείμενα τῶν Κυνικῶν ἡ συνήθης Ἀριστοτελικὴ διάκρισις μεταξὺ βασιλικῆς καὶ δεσποτικῆς ἀρχῆς. Εἰς τὸν Ἐπίκτητον λ.χ. Γ, 22, 49 οἱ ὅροι «βασιλεὺς» καὶ «δεσπότης» εἶναι ταυτόσημοι.

91. Πολιτικῶν A, 2, 1254 α 15 - 20. Πρβλ. καὶ A. Μπαγιόνα, Ἡ περὶ δουλείας θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀθηνᾶ, ΕΖ', 1964, σ. 49.

92. Δίων Χρυσόστομος IX, 1 - 2 VIII, 5, Περὶ Βασιλείας IV, 25.

93. Δίων Χρυσόστομος XVI, 18.

94. Πολιτικῶν Γ, 3, 1278β 32 - 38, 1279α35. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. A. Μπαγιόνα ἐν Parola del Passato, 1965, σ. 492.

95. Πολιτικῶν A, 5, 1254 β 30 κ.έ.

96. [Διογένους] Ἐπιστολὴ Σ', σ. 236.

97. Διογ. Λαέρτ. VI 10, 105.

98. «Διὰ τοῦτο ἔλεγεν (Διογένης) ὅτι ἐξ οὗ με Ἀντισθένης ἠλευθέρωσεν, οὐκέτι ἐδούλευσα...», Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν, Γ, 24, 67. «Ἀπελεύθερον» δὲν καθιστᾷ κάποιον τὸ «κήρυγμα», δηλαδὴ ἡ σύμφωνος

πρὸς τὸ κρατοῦν, θετικὸν δίκαιον, διακήρυξις ὅτι ἔπαυσε νὰ εἶναι «δοῦλος», ἀλλὰ ἡ «ἐπιστήμη», Φίλων Ἰουδαῖος, ἐνθ. ἄνωτ. (21) σ. 44.

99. Ἔστιν ἐλευθέρῳ μὲν ἀνθρώπῳ μεγίστη ἀνάγκη ἢ ὑπὲρ τῶν γιγνομένων αἰσχύνῃ, καὶ μείζω ταύτης οὐκ οἶδ' ἦντιν' ἂν εἴποιμεν· δούλῳ δὲ πληγαὶ καὶ ὁ τοῦ σώματος αἰκισμὸς... Δημοσθένης, Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ (8), 51 (Butcher). Πρβλ. Πλ. Νόμους Δ 720c - d καὶ W. L. Westermann, The slave systems of Greek and Roman antiquity, Memoirs of the American Philosophical Society, Philadelphia, 1955, 40, σ. 20.

100. Παλαμῆδης, 32, H. Diels - W. Kranz, Die Fragmente der Vorsokratiker¹⁰, 82 B11 α. Διὰ τὴν σχέσιν τοῦ Ἀντισθένης πρὸς τὸν Γοργίαν βλ. Διογ. Λαέρτ. VI, 1. Τὴν ἐννοίαν τοῦ «καιρίου» ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ρήτορος ὑπαινίσσεται ἴσως ὁ Διογένης ἐν Στοβαίῳ Γ, 34, 16.

101. Ἀντισθένης ἀπόσπ. 26 Mullach.

102. «Κράτης ἀπειλάζε τοὺς ἀνόητους τῶν ἀνθρώπων τοῖς τρυπάνοις· ἄνευ γὰρ δεσμοῦ καὶ ἀνάγκης μηδὲν ἐθέλειν τῶν δεόντων ποιεῖν», Στοβαῖος, Γ, 4, 50.

103. «Ὁ μὲν νόμος βιάζεται μὴ ἀδικεῖν, ἡ δὲ (φιλοσοφία) διδάσκει· κρεῖττον γὰρ δι' οὗ διδάσκονται ἄνθρωποι δικαιοπραγεῖν ἐπίστασθαι ἢ δι' οὗ ἀναγκάζονται μὴ ἀδικεῖν», [Κράτης] Ἐπιστολὴ γ', σ. 208.

104. Πολιτείας Θ, 590c - d.

105. Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν, Δ, 1, 116 κ.έ. Παρόμοια διατύπωσις τῆς ἀντικειμενικῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ Κυνικὸς σπουδαῖος στηρίζει τὸ δικαίωμα τῆς «βασιλείας» του, ὑπάρχει εἰς τὸν Διογένη Λαέρτιον VI 103, Σέξτον, Πρὸς Ἡθικοὺς, Α, 2, Ἐπικτήτον, Γ, 22, 23 - 35.

106. W. L. Westermann, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 20. Κατὰ τὸν Westermann αὕτη εἶναι ἡ βασικὴ ἀρχή, τὴν ὁποίαν προϋποθέτουν λογικῶς τὰ «συστήματα» τῆς δουλείας, ὡς ἐλειτούργουν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διαφοροποιεῖται δὲ κατὰ τὰς ἐποχὰς καὶ περιστάσεις.

107. Ἐν M. Finley, Slavery in Classical Antiquity, σ. 128.

108. Ἐνθ. ἄνωτ. σ. 40.

109. Ἐπειδὴ δέ... εἰς ἀγρὸν ἐπέμφθη (Ἡρακλῆς), διέδειξεν ἔργοις τὸ τῆς φύσεως ἀδούλωτον...», Φίλων Ἰουδαῖος, ἐνθ. ἄνωτ. (15) σ. 29. Πρβλ. Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν, Γ, 22, 56 - 57.

110. R. Hoistadt, Cynic hero and cynic king, σ. 92.

111. Ὁ γοῦν Διογένης ἰδὼν τινα τῶν λεγομένων ἀπελευθέρων ἀβρυνόμενον... θαυμάσας τὸ ἄλογον καὶ ἄκριτον «ἄμοιον, εἶπεν, ὡς εἴ τις ἀνακηρύξειέ τινα τῶν οἰκετῶν ἀπὸ ταύτης τῆς ἡμέρας εἶναι γραμματικὸν ἢ γεωμέτρην ἢ μουσικόν, οὐδ' ὄναρ τῶν τεχνῶν ἐπησθημένον». Ὡς γὰρ ἐπιστήμονας οὐ ποιεῖ τὸ κήρυγμα, οὕτως οὐδὲ ἐλευθέρους..., ἀλλὰ μόνον οὐκ οἰκέτας... Φίλων, ἐνθ. ἄνωτ. (21) σ. 44. Βλ. καὶ σημ. 107.

112. Ἀνάλογον μέθοδον ἐφαρμόζει ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὅταν προσπαθῇ νὰ συλλάβῃ τὴν «διάνοιαν» καὶ δὲν ἀρκεῖται εἰς ὅσα «ψελλίζεται» ὁ Ἐμπεδοκλῆς (Μετὰ τὰ Φυσικά, 985 α 5). Ἡ αὕτη μεθοδολογία ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὰ Πολιτικά. Οἱ «γραφόμενοι παρανόμων» τὸν θεσμόν τῆς δουλείας διανοηταί εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ προσδιορίσουν τὸ «φύσει δοῦλον» (1255 α 30 - 31), ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχουν ἐπίγνωσιν τῆς λογικῆς αὐτῆς ἀναγκαιότητος. Ὁ μὴ δοξογράφος ἱστορικὸς τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας, ἐν προκειμένῳ ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ πράττει ἀντ' αὐτῶν.

113. Φίλων Ἰουδαῖος, ἐνθ. ἄνωτ., (6) σ. 10.

114. Κατὰ τὸν W. L. Westermann, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 15, εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἰδεολογίας τῆς καθιστώσεως παραδεκτῶν τὸν θεσμόν τῆς δουλείας.

115. Ξενοφῶντος Οἰκονομικός, Δ, 2 - 3, Ἀριστοτέλους Πολιτικά, 1258 β 35 - 39, 1264 β 23, 1277 α 35 κ.έ., 1278 α 6 κ.έ., 1291 α 1 κ.έ., 1319 α 25 - 31, 1321 α 29, 1328 β 40 κ.έ., 1337 β 8 κ.έ., 1339 β 32 κ.έ.,

1342β18 κ.έ., Ἀθηναίου, Δειπνοσοφιστικά, IB, 512β. Πρβλ. Henri Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*, I, σ. 357.

116. Εἰ γὰρ ἡδύνατο ἕκαστον τῶν ὀργάνων κελευσθὲν ἢ προαισθανόμενον ἀποτελεῖν τὸ αὐτοῦ ἔργον, <καὶ] ὡσπερ τὰ Δαιδάλου φασὶν ἢ τοὺς τοῦ Ἡφαίστου τρίποδας, οὓς φησὶν ὁ ποιητὴς αὐτομάτους θεῖον δύεσθαι ἀγῶνα, οὕτως αἱ κερκίδες ἐκέρκιζον αὐταὶ καὶ τὰ πλήκτρα ἐκισθάριζεν, οὐδὲν ἂν ἔδει οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑπηρετῶν οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων, Ἀριστοτέλους Πολιτικά, Α, 4, 1253β33 - 1254α1. Πρὸς τὴν ἀποψιν αὐτὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν αὐτὴ ἡ ἐξέλιξις τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπιβάλλει τὸν θεσμόν τῆς δουλείας, εἶναι δυνατόν νὰ παραβληθοῦν διάφορα ἀποσπάσματα κωμικῶν ποιητῶν λ.χ. τοῦ Κράτητος, βλ. Henri Wallon, *Histoire de l'esclavage*, I, σ. 339. Ὡς παρατηρεῖ ὁ P. Aubenque, *La Politique d'Aristotele* (Entretiens de la Fondation Hardt sur l'Antiquité Classique, XI, 1964) σ. 277, τὸ ἀνωτέρω χωρίον ἀποτελεῖ ἔκφρασιν δυσπιστίας τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν δυνατότητα ἀναπτύξεως τεχνικῶν μέσων καθαρῶς μηχανικῶν καὶ συνεπῶς νέαν μορφήν δικαιολογίας τοῦ φύσει χαρακτῆρος τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας.

117. Εἰσὶ δὲ βαναυσόταται (ἐνν. ἐργασίαι)... ἐν αἷς τὰ σώματα λωβῶνται μάλιστα, δουλικώταται δὲ ὅπου τοῦ σώματος πλεῖσται χρήσεις... Ἀριστ. Πολιτικά, 1258 β 35 - 39.

118. Αἱ «βάνουσοι τέχναι» ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Διογένηος ἐν Διογ. Λαέρτ. VI 70, χωρὶς ὅμως οἰανδήποτε μειωτικὴν χροιάν. Ἀπεναντίας ἐξαίρονται ὡς εὐκαιρίαι «ὄξυχειρίας» καὶ ὑπόδειγμα ὀρθῆς ἀσκήσεως. Ἄλλα χωρία, ὅπου ἐξαίρονται αἱ «ἀθημιουργικαὶ» τέχναι, ὑπάρχουν εἰς τὸν Στοβαῖον Β, 31, 87 : Γ, 22, 35. Σαφεστάτη διαπραγματεύσις τοῦ ὅλου θέματος τῆς ἀξιολογήσεως τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ὑπάρχει ἐν R. Mondolfo, *La Comprensione del Soggetto umano...*, σσ. 593 κ.έ.

119. Ἡ περιφρόνησις αὐτὴ ἀναμφιβόλως ἐμπνέει τὴν νομοθεσίαν τοῦ Περικλέους, κατὰ τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἀναγνωρισθοῦν πλήρη δικαιώματα πολίτου εἰς μόνους τοὺς ἐκ δύο ἐλευθέρων γονέων καταγομένους, Περικλῆς, 37, 3 - 5.

120. Πινδάρου, Νεμεον. 1, 25 : 7, 54, Ὀλυμπ. 2, 86 (Bowra).

121. Βλ. Ἀριστοτέλους, Πολιτικά, 1255 α 40 - 1255 β 1.

122. Διογ. Λαέρτ. VI, 1, 4. Καὶ ἐδῶ ὁ Ἀντισθένης ἀπηχεῖ τὰς ἀπόψεις τοῦ Γοργίου, ὁ ὁποῖος εἰρωνεύεται τὰς περὶ εὐγενείας συνήθειας, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν, ἀπόψεις. Βλ. Ἀριστοτέλους, Πολιτικά, 1275 β 25 - 30. Ἀμεσώτερον ἀναφέρεται εἰς τὴν «εὐγένειαν» ὁ Λυκόφρων, ὁ ὁποῖος τὴν χαρακτηρίζει ὡς κατ' ἀλήθειαν «κενὸν» καὶ «σεμνὸν» μόνον κατὰ «λόγον» καὶ «δόξαν», D.K.¹⁰ 83, 4.

123. Ὀνειδιζόμενός ποτε ὡς οὐκ εἶη ἐκ δύο ἐλευθέρων, «οὐδὲ γὰρ ἐκ δύο», ἔφη, «παλαιστικῶν, ἀλλὰ παλαιστικός εἰμι», Ἀντισθένης ἐν Διογ. Λαέρτ. VI, 4. Παρομοίαν ἀποψιν ἐκφράζει, μὲ πολλὴν ὅμως ἐπιφυλακτικότητα, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, Πολιτικά, 1255 β 1 - 4.

124. Βλ. σημ. 70, καὶ Διογ. Λαέρτ. VI 11.

125. Διογ. Λαέρτ. VI 55, 44, Δίων Χρυσόστομος, Διογένους ἢ περὶ Οἰκετῶν X 298 R. Παρομοίαν ἀντίληψιν περὶ αὐτάρκειας ὑπαινίσσεται, ἀλλ' εἰς τὸ ἐπίπεδον προηγμένου σχετικῶς τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Ἰππίας, ὅταν καυχᾶται διὰ τὴν χειροτεχνικὴν του δεξιότητα, Ἰππ. Ἐλάσσων 368b - c. Ὁ A. N. M. Rich, *The Cynic conception of αὐτάρκεια*, *Mnemnosyne*, IX, 1956 (Σειρὰ IV) σ. 23 κ.έ., ὀρθῶς διακρίνει τὴν αὐτάρκειαν ὡς «εὐτέλειαν» βίου τῆς αὐτάρκειας ὡς δυνατότητος ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν μας, ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τρίτων. Ἐσφαλμένως ὅμως θεωρεῖ ὅτι οἱ Κυνικοὶ ἐκλαμβάνουν τὴν αὐτάρκειαν μόνον ὡς «εὐτέλειαν» βίου. Τοιαύτην ἐννοίαν περὶ αὐτάρκειας δέχεται καὶ ἐφαρμόζει ὁ «σπουδαῖος», ὁ ὁποῖος ζῆ ἐν μέσῳ «τρυφῶντων». Ὁ

κατὰ φύσιν ὅμως ζῶν ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώρισε τὴν «τρυφήν», ἀκολουθεῖ τὸ ἰδεῶδες τῆς αὐταρκειᾶς μὲ τὴν πρώτην σημασίαν.

126. Δίων Χρυσόστομος, Διογένους ἢ περὶ Ἀρετῆς VIII, 33. Περὶ Βασιλείας IV, 26 - 29.

127. Βλ. σημ. 116.

128. Πλατ. Πρωταγόρας 321c.

129. Διόδωρος Σικελιώτης A, 8, 1. Μετὰ τῶν DK¹⁰ 2, σ. 134, δεχόμεθα ὅτι πηγή τοῦ πραγματευομένου τὴν γένεσιν τοῦ Πολιτισμοῦ κεφαλαίου τούτου τοῦ Διόδωρου εἶναι ὁ Μικρὸς Διάκοσμος τοῦ Δημοκρίτου.

130. Διογ. ἀποσπ. 288 Mullach.

131. Discours sur... l'Inégalité, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 147. Βεβαίως δὲν πρέπει νὰ ἐξομοιωθῶν αἱ ἀπόψεις τοῦ Rousseau ἐπὶ τοῦ «État de nature» πρὸς τὰς περὶ νόμου τῆς φύσεως ἀπόψεις τῶν Κυνικῶν. Τὸ État de nature τοῦ Rousseau εἶναι μία ὑποθετικὴ κατασκευὴ ἔχουσα ὡς σκοπὸν τὴν ἀνάλυσιν τῶν βασικῶν ὕλικῶν ὄρων καὶ ἰδεολογικῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας προϋποθέτει ἢ ὑπαρξίς μιᾶς πολιτισμένης κοινωνίας. Πλησιέστερον ἴσως, ἰδίᾳ ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως, εὐρίσκεται ὁ Rousseau πρὸς τὰς ἀναπτύξεις τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Πολιτείαν (B) καὶ τοὺς Νόμους (Γ). Ἀπὸ ἀπόψεως πραγματικοῦ περιεχομένου καὶ φραστικῆς διατυπώσεως ἡ ἀναλογία πρὸς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Διογένους εἶναι ἀναμφισβήτητος.

132. Δίων Χρυσόστομος, Διογένους ἢ περὶ Οἰκετῶν X, 298R.

133. Διογένους ἀπόσπασμα 283 Mullach.

134. Fr. Heintze, Nomos und Physis, σσ. 145 - 147. Βλ. καὶ σημ. 1, ὡς καὶ Φίλων Ἰουδαῖον (19) σ. 37.

135. Διογ. Λαέρτ. VI 73.

136. Διογ. Λαέρτ. VI 84, 134 T 10 (Jacoby).

137. 134T 10 (Jacoby).

138. «Τὸ παλαιόν», φάναι (τὸν Κάλανον), «πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη καθάπερ νῦν κόνεως· καὶ κρῆναι δ' ἔρρεον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι... ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν ἠφάνισε πάντα καὶ διὰ πόνου τὸν βίον ἀπέδειξεν» 134 F17 (10) (Jacoby).

139. «Δούλοις δὲ οὗτος (Μεγασθένης) μὲν φησι μηδένα Ἰνδῶν χρῆσθαι, Ὀνησίκριτος δὲ τῶν ἐν τῇ Μουσικανοῦ τοῦτ' ἴδιον ἀποφαίνει, καὶ ὡς κατόρθωμά γε, καθάπερ καὶ ἄλλα πολλὰ λέγει τῆς χώρας ταύτης ὡς εὐνομητάτης», Ὀνησίκριτος 134F25 (20) (Jacoby). Ὁ Φίλων, ἐξαίρων τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἑσσαῖοι εἶναι «ἀκτῆμονες», ὑπαινίσσεται ἴσως τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας εἰς αὐτούς, (12) σ. 22, πρβλ. (20) σ. 40, ὅπου λέγει, κατὰ τρόπον παραπλήσιον πρὸς τὸν Ὀνησίκριτον, «ἀγαμαι καὶ τῶν Ἀργοναυτῶν, οἱ σύμπαν ἀπέφηναν ἐλευθερον τὸ πλήρωμα μηδένα... προσέμενοι δοῦλον». Εἰς τὰ κείμενα τοῦ Ὀνησίκριτου καὶ τοῦ προφανῶς τελούντος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Φίλωνος (βλ. σημ. 84 καὶ 12) ἐκφράζεται σαφῶς ἡ ἀποψις ὅτι ἡ κατάργησις τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας εἶναι καὶ ἐπιθυμητὴ καὶ δυνατὴ.

140. Διογ. Λαέρτ. VI 44.

141. Διογ. Λαέρτ. VI 105, Κράτητος ἀπ. 4, 6.

142. Διογ. Λαέρτ. VI 55, βλ. καὶ Κράτητος ἀπ. 49 Mullach.

143. «Οὐδὲ γὰρ τοὺς λέοντας δούλους εἶναι τῶν τρεφόντων, ἀλλὰ τοὺς τρέφοντας τῶν λέοντων. δούλου γὰρ τὸ φοβεῖσθαι, τὰ δὲ θηρία φοβερὰ τοῖς ἀνθρώποις εἶναι», Διογ. Λαέρτ. VI 75. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Διογένης χαρακτηρίζει ὡς «εὐθήεις» τοὺς «γνωρίμους», οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ τὸν «λυτρώσουν». Ἴσως τὸ νόημα τοῦ χωρίου εἶναι ὅτι αἱ «δεσποτικαὶ» ἱκανότητες τοῦ Διογένους ἀναδεικνύονται καλλίτερον ὅταν «νόμῳ» εἶναι δοῦλος. Ἰπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἀναπτύσσει τὸ θέμα τῶν λέοντων ὁ Φίλων, ἐνθ. ἀνωτ. (7) σ. 12. Πρβλ. τὰ ὅσα λέγει ἐν (13), σ. 25, περὶ τῶν ἀγυμνασμάτων... ἐξ ὧν ἡ ἀδούλωτος ἐλευθερία βεβαιουῖται». Λείπει ὅμως εἰς

τὸν Φίλωνα ἢ ἀντίληψις ὅτι δύναται ὁ δοῦλος νὰ ὑποδουλώσῃ τὸν δεσπότην του.

144. Εὐριπίδου *Μήδεια* 410. Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ξενιάδου, ἐν Διογ. Λαέρτ. VI, 36.

145. Τῷ πριαμένῳ αὐτὸν Ξενιάδῃ φησὶ (Διογένης) «ἀγε ὅπως τὸ προστατόμενον ποιήσεις». . . Διογ. Λαέρτ. VI 36.

146. Τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν ὡς πρὸς τὰ «ἀγαθὰ» καὶ τὰς ἀρετὰς ἀναπτύσσει ὁ Τέλης ἐν Στοβαίῳ, B, 15, 47. Πρβλ. τὴν ἀντίθεσιν τῶν «δοκούντων» πρὸς τὰ «κατ' ἀλήθειαν» ἀγαθὰ ἐν Διογ. Λαέρτ. VI 42.

147. Διογ. Λαέρτ. VI 32. Πρβλ. K. W. Götting, *Diogenes der Kyniker*, σ. 251-277.

148. Κράτητος ἀπ. 6 Mullach.

149. Στοβαίου, Γ, 40, 3-4, Βλ. U. v. Wilamowitz, *Euripides, Herakles*, II, σσ. 102-103.

150. Βλ. J. Hyppolite, *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'Esprit de Hegel*, Paris, 1946, I, σ. 169.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΑΘΗΚΗΤΗΣ ΕΠΙ. ΚΑΘΗΚΗΤΗΣ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΚΗΤΗΣ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ